

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HURMAT VA EHTIROM
KATEGORIYASINI SHAKLLANISHIDA MILLIY VA MADANIY
OMILLAR**

Naimova Dildora Kaxramonovna

UzDJTU, katta o'qituvchisi va mustaqil izlanuvchisi

[*dildoritta@gmail.com*](mailto:dildoritta@gmail.com)

+998914020017

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida hurmat va ehtirom kategoriyasining shakllanishida milliy va madaniy omillarning o'rni tahlil qilinadi. Muloqot madaniyati, til tizimidagi xitob shakllari, unvonlar va so'zlashuv me'yorlari orqali ikkala tilda hurmat kategoriyasining o'xshashliklari va farqlari qiyosiy-tipologik usulda o'rganiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hurmat ifodalash yo'llari ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstga bevosita bog'liq bo'lib, tillararo kommunikatsiyada muhim ahamiyat kasb etadi.*

***Kalit so'zlar:** hurmat kategoriyasi, ehtirom, milliy madaniyat, ingliz tili, o'zbek tili, ijtimoiy pragmatika, xitob shakllari, tillararo muloqot, leksik-semantik vositalar, nutq odob-axloqi.*

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi til kategoriyalari tobora muhim tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Shular jumlasidan hurmat va ehtirom kategoriyasi alohida o'rin tutadi. Muloqot jarayonida hurmatni ifodalash nafaqat individual xususiyat, balki ma'lum bir xalqning milliy mentaliteti, tarixi, urf-odatlarini va madaniy qadriyatlarining aksidir.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ikkala tilda ham hurmat ifodalashning o'ziga xos tizimi mavjud. O'zbek tili agglutinatив til sifatida grammatik kategoriyalar orqali, ingliz tili esa leksik va pragmatik vositalar orqali hurmatni ifodalaydi. Ushbu farqlar nafaqat tilshunoslik, balki

madaniyatshunoslik, sotsiolingvistika va kognitiv fanlar nuqtai nazaridan ham katta ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallasuv jarayonida tillararo muloqot keskin kuchaygan hozirgi davrda hurmat kategoriyasini chuqur o'rganish madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirishga, noto'g'ri kommunikatsiyaning oldini olishga va til o'rganuvchilarga amaliy yordam berishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot sotsiopragmatika sohasidagi nazariy bilimlarni boyitishga hissa qo'shadi.

Maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida hurmat va ehtirom kategoriyasining shakllanishiga ta'sir etuvchi milliy va madaniy omillarni aniqlash, ularning lingvistik ko'rinishlarini qiyosiy tahlil qilishdir.

Hurmat kategoriyasining nazariy asoslari

Hurmat kategoriyasi tilshunoslikda «politeness theory» (Brown va Levinson, 1987) doirasida keng o'rganilgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, har qanday muloqot ishtirokchisi o'zining ijobiy va salbiy «yuz» (face) obrazini saqlab qolishga intiladi. Hurmat ifodalash — bu suhbatdoshning «yuz»ini muhofaza qilishga qaratilgan lingvistik strategiyalar majmuidir. Ijtimoiy masofa, kuch munosabatlari va muloqot vaziyatining rasmiylik darajasi hurmat ifodalashning asosiy determinantlari hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida hurmat kategoriyasi «ijtimoiy-nutqiy munosabatlar», «xitob shakllari» va «mehribon muloqot» tushunchalari orqali o'rganilgan (Yo'ldoshev, 2005; Tursunov, 2011). O'zbek tilida hurmat ifodalash grammatik jihatdan ham (sen/siz farqi), leksik jihatdan ham (unvonlar, murojaat shakllari) keng tizimga egadir.

Milliy-madaniy omillarning ta'siri

O'zbek millatiga xos kollektivistik mentalitet hurmat ifodalashda yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek madaniyatida kattalarni hurmat qilish, mehmonni aziz tutish va jamoaviy qadriyatlar ustuvorligi til orqali ham ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida siz olmoshi faqat rasmiy muloqotda emas, balki oila ichida ham (farzandlar ota-onasiga, kelin qaynonasiga) qo'llanilishi bu madaniy merosning

bevosita til tizimiga singib ketganini ko'rsatadi.

Ingliz madaniyati esa individualistik qadriyatlarga asoslanadi. Britaniya jamiyatida rasm bo'lgan «sinfy» (class-based) muloqot tizimi XIX asrgacha tilga kuchli ta'sir ko'rsatgan: «thou/you» farqlanishi tarixan katta ahamiyatga ega bo'lgan. Hozirgi zamonaviy ingliz tilida bu farq yo'qolgan bo'lsa-da, murojaat unvonlari (Mr, Mrs, Dr, Sir, Your Honour) va gap qurilishidagi ehtiyotkorlik strategiyalari («Would you mind...?», «I was wondering if...») hurmatning leksik-grammatik ko'rinishlari bo'lib qolmoqda.

Tarixiy omil ham muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi hurmat ifodalash tizimiga islom madaniyati, Sharq falsafasi va milliy urf-odatlar chuqur ta'sir ko'rsatgan. «Assalomu alaykum» kabi murojaat shakllaridan tortib «aka», «opa», «domla», «ustoz» kabi unvonlargacha barchasi milliy-tarixiy merosning tilga singib ketgan qatlamlarini tashkil etadi. Ingliz tilida esa antik davr, xristian madaniyati va parlamentar an'analar hurmat tizimini shakllantirgan.

Tillararo qiyosiy tahlil: o'xshashlik va farqlar

Ikkala tilda hurmat ifodalashning universal va xususiy xususiyatlari mavjud. Universal jihatdan: ijtimoiy status yuqori bo'lgan kishiga nisbatan rasmiy murojaat shakllari qo'llanilishi, kishining shaxsiy hududiga (pragmatik makon) hurmat ko'rsatilishi, salbiy murojaat o'rniga yumshatilgan til ifodalaridan foydalanilishi ikki tilda ham kuzatiladi.

Farqli jihatlar esa quyidagilardan iborat: birinchidan, o'zbek tilida grammatikallashgan hurmat tizimi (sen/siz) mavjud bo'lsa, ingliz tilida bunday grammatik farqlanish yo'q; ikkinchidan, o'zbek tilida qarindoshlik atamalarining metaforik qo'llanilishi («aka», «opa» begonalarga nisbatan) hurmatning o'ziga xos ifodasidir, ingliz tilida esa bu hodisa kamdan-kam uchraydi; uchinchidan, ingliz tilida indirect speech act (bilvosita nutq akti) orqali iltimos va talablarni yumshatish o'zbek tiliga nisbatan ancha rivojlangan strategiya hisoblanadi.

Madaniyatlararo muloqotda ushbu farqlar tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilida «You» ning hamma uchun bir xil qo'llanilishi ba'zan o'zbek tilida singib ketgan hurmat tizimi bilan to'qnashib qoladi va madaniyatlararo

kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish zarurligini yuzaga keltiradi.

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida hurmat va ehtirom kategoriyasining shakllanishi ko'p qirrali jarayon bo'lib, u milliy mentalitet, tarix, din, ijtimoiy tuzum va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bog'liqdir. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi grammatik, leksik va pragmatik darajalarda keng tizimga ega bo'lib, kollektivistik madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Ingliz tilida esa hurmat ko'proq leksik vositalar va bilvosita nutq aktlari orqali ifodalanib, individualistik madaniy me'yorlardan kelib chiqadi.

Mazkur tadqiqot natijalaridan qator amaliy sohalarda foydalanish mumkin: birinchidan, chet til ta'limida madaniyatlararo kompetentsiyani shakllantirishda; ikkinchidan, diplomatik va ishbilarmonlik muloqotida; uchinchidan, tarjima nazariyasi va amaliyotida; to'rtinchidan, sotsiolingvistika va pragmalingvistika sohasidagi keyingi tadqiqotlarda.

Xulosa qilib aytganda, til — bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki xalqning milliy ruhiyati, madaniy xotirasi va qadriyatlar tizimining in'ikosidir. Hurmat va ehtirom kategoriyasi esa ushbu in'ikosning eng yorqin namunasidir. Shu ma'noda ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganish nafaqat tilshunoslik ilmini, balki ikki xalq o'rtasidagi o'zaro tushunish va hurmatni ham chuqurlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press, 1987.
2. Yo'ldoshev, M. O'zbek tilida murojaat shakllari. Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
3. Tursunov, U. O'zbek tilining ijtimoiy lingvistikasi. Toshkent: O'zbekiston, 2011.
4. Wierzbicka, A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin: Mouton de Gruyter. 1992.
5. Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. SAGE Publications, 2001.
6. Leech, G. Principles of Pragmatics. Longman. 1983.
7. Ne'matov, H. & Rasulov, R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1995